

Makale türü: Derleme

YEREL YÖNETİMLERCE YOKSUL, YAŞLI VE ENGELLİLERE SUNULAN SOSYAL DESTEK HİZMETLERİ'NE BİR BAKIŞ: İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Yaşar Tınar

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Engelliler Müdürlüğü, 34440 Beyoğlu, İstanbul.
yasar.tinar@ibb.gov.tr, ORCID 0000-0002-2382-4833

■ **Öz** Eski çağlardan günümüze devletler ve toplumlar içerisinde her zaman yardıma veya bakıma muhtaç insanlar olmuştur. İlk dönemlerde sosyal politikanın aktörlerinden olan aile yardımı ve bakıma muhtaç aile bireylerine kendileri yardım ediyordu ve bu süreç daha sonraki dönemlerde daha da kurumsallaşarak devlet ve yerel yönetim eliyle yapılmaya başlanmıştır. Nitekim sanayi devrimi sonrası kentlere olan yoğun göç ile kentlerdeki nüfus artmış ve belediyeler asli görevlerinin yanı sıra özellikle sosyal politika hizmetlerine ağırlık vermeye başlamışlardır. Zira devletin sosyal politika üretmede ve yürütmeye yetersiz kaldığı noktada yerel yönetimler devletin bu alandaki yükünü hafifletmeye başlamışlardır. Bu yazıda da yerel yönetimlerin dezavantajlı vatandaşlara imkân ve olanaklar dâhilinde sunduğu sosyal destek hizmetlerinin İBB örneği üzerine durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmetler, Yerel Yönetimler, Yoksul, Yaşlı, Engelli

An Overview of Social Support Services Offered to Poor, Old and Disabled People by Local Governments: Istanbul Metropolitan Municipality example

■ **Abstract** From ancient times to the present, there have always been people in need of help or care in states and societies. The family, which was one of the actors of social policy in the early days, was helping families in need of help and care, and this process was further institutionalized and started to be carried out by state and local government. As a matter of fact, intense migration to cities after the industrial revolution has increased the population in cities and municipalities have started to focus on social policy especially in addition to their primary duties. Local governments have begun to alleviate the burden of the state in this area where the state is inadequate in producing and implementing social policy. In this paper, we focus on the IBB sample of social support services offered by local governments to disadvantaged citizens through opportunities and opportunities.

Keywords: Social Services, Local Governments, Poor, Elderly, Disabled

GİRİŞ

Sanayi Devrimi sonrası kentlere yoğun göçler gerçekleşmiş ve bu göçlerle birlikte insanlar köylerini terk ederek şehirlerde yaşamaya başlamışlardır. Şehirlerde oluşan nüfus yoğunluğu ile birlikte vatandaşların ihtiyaçları, talepleri ve beklentileri de artmaya başlamıştır. Artan talepler karşısında devletin vatandaşlarına hizmet götürmede yetersiz kaldığı ve bir takım hizmetleri karşılayamadığı görülmüştür. Bu sebeplerden dolayı yerel yönetimler devreye girmiş ve merkezi hükümetin karşılayamadığı hizmetleri yerine getirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda belediyeler, bir yandan kentin altyapı, ulaşım ve imar gibi fiziksel ihtiyaçlarını karşılarken bir yandan da kent sakinlerinin sosyal ihtiyaçları için destek hizmetlerini geliştirmeyi ve yaygınlaştırmayı amaç edinmektedirler. İBB'de bu bağlamda büyük bir şehir olmanın gerekliliklerine ve sosyal belediyeçilik politikalarına uygun olarak

yaşanabilir ve yaşayan bir İstanbul için sosyal içerikli çalışmalarını da sürdürmektedir.

İBB, İstanbul'da yaşayan dezavantajlı vatandaşların da yaşam kalitesini arttırmak amacıyla engelliler için, tıbbi ve sosyal rehabilitasyon hizmetleri, kuaförlük hizmetleri, engelli kampı hizmetleri, istihdam hizmetleri, psiko-sosyal destek hizmetleri, ulaşım hizmetleri gibi çeşitli ve geniş yelpazede hizmet üretmekte ve vatandaşlarına sunmaktadır. Ayrıca, ihtiyaç sahibi ailelere ayni ve nakdi yardımlarda bulunmaktadır. Bununla beraber kadın ve aileye yönelik sosyal destek hizmetleri de yapmaktadır. Yine, sosyal destek hizmeti adı altında öğrencilere de eğitim yardımları yapılmaktadır.

İBB'nin bir diğer sosyal destek hizmeti ise yaşlılara yönelik sunulan hizmetleridir. Bu hizmetler arasında; Darülaceze Kampüsü, Huzur Evleri ve Yaşam Evleri bulunmaktadır. Bu hizmetler ile yaşlılara yatılı ve gündüzlü bakım hizmeti ile sağlık ve rehabilitasyon hizmetleri de verilmektedir. Ayrıca, zor geçen kış mevsiminde sokakta yaşayan insanların yani evsizlerin bu olumsuz hava koşullarından etkilenmemesi adına bu gibi evsiz kalan kimselere barınma, sağlık, giyecek ve yiyecek temini gibi hizmetler sunulmaktadır.

SOSYAL POLİTİKA VE YEREL YÖNETİMLER

Sosyal Politikanın Tarihçesi

Sosyal politika kavramına ilk kez 19. yy 'da Alman Profesör Wilhelm Heinrich Riehl'in değindiği bilinmektedir. Bununla birlikte 19. yy' da Sosyal Siyaset Derneği'nin kurulmasını ve iktisat ilminin akademik bir disiplin olmasına kadar geçen süre içinde devlet, sosyal politikayı burjuvazi sınıfının karşısında alınması gereken bir politik kavram olarak görmüştür. İlerleyen gelişmeler ile birlikte sosyal politika ilk önce iktisat ilminin içerisinde iken daha sonra bağımsız bir disiplin haline almıştır. (Ersöz, 2004, s.7). Yine, sosyal politikanın bir bilim dalı haline gelmesini sağlayan önemli gelişmelerden birisi 1911 yılında Otto v. Zwiédineck-Südenhorst'un yazmış olduğu "Sosyal Politika" eseri olmuştur (Aydın, 2009, s. 23). Sosyal politika kavramı Türkiye'de ilk defa Ziya Gökalp'ın önderliğinde çıkan "Yeni Mecmua" da görülmüştür. Ancak, bu bilim dalının Türkiye'de gelişmesine en çok katkı sağlayanların başında Alman Profesör Gerhard Kessler gelmektedir.

Türkiye'de Yerel Yönetimlerde Sosyal Politikanın Doğuşu, Gelişimi ve Rolü

Türkiye'de 1990'lı yıllara kadar birkaç büyükşehir belediyesi dışında diğer belediyeler genellikle asfaltlama çalışmaları, yol yapımı, imar çalışmaları, temiz su, çöplerin toplanması vb. işleri yerine getirmekteydiler. Bu yıllarda belediyelerin sosyal ve kültürel anlamda önemli bir çalışma yaptıkları görülememiştir. Türkiye'de sosyal belediyeciliğin ifade edilmesi 1973-77 yılları arasındaki belediyelerin tanımlamasında kullanılmıştır. Ersöz'e göre; kavramın, batılı, refah düzeyi yüksek gelişmiş ülkelerdeki " yerel refah devleti" ve "refah belediyeciliği" kavramını karşılamak amacıyla türetildiği düşünülmektedir. Bahsi geçen yıllarda belediyeler marifetiyle fırın ve aşevi açılması hizmetlerinin belediyelere sosyal bir anlam kattığı algısını ön planda tutmuştur. Oysa bu dönemde batılı manada bir sosyal belediyecilik anlayışından bahsedilmesi mümkün değildir. (Tınar, 2018, s. 183).

1990'lı yıllara gelindiğinde genelde belediyeler özelde büyükşehir belediyeleri ilk başlarda kentsel hizmetlere öncelik vermekle beraber bu tarihten itibaren belediyelerin eğitim, konut, sosyal yardımlar, sosyal hizmetler, sağlık vb. hizmetlere yöneldiği görülmüştür. Belediyeler, bu yıllarda çocuklara, yaşlılara, engellilere, muhtaçlara, kadınlara vb. dezavantajlı gruplara hizmet eden birimler, merkezler oluşturmaya başlamışlardır. 2000'li yıllardan sonra yerel yönetimlerde sosyal politika anlayışına yeni bir bakış açısı getirilmiş ve bütün yerel yönetimlerde sunulan sosyal yardım hizmetleri çeşitlilik göstermeye başlamıştır. İleriki yıllarda belediyeler daha sistematik ve programlı kültürel etkinlikler, sosyal yardım ve sosyal hizmet çalışmaları gerçekleştirmeye başlamışlardır. Birkaç büyükşehir belediyesi tarafından halka sunulan sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar, diğer belediye sınırları içerisinde ikamet eden vatandaşlar tarafından da talep edilmişlerdir. Böylece halkı yanında görmek isteyen belediyeler de aynı hizmetleri farklı şekilde sunmaya başlamışlardır. (Tınar, 2018, s. 183-184).

Türkiye'de geçmiş yıllarda yerel yönetimlerde sosyal politika alanı tanımlanacak olunursa, sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin birçoğunun Büyükşehir Belediyeleri tarafından yürütüldüğü görülmektedir. 1980'li yıllarda Türkiye'deki yüksek enflasyon, düşük ekonomik büyüme ve işsizliğin artması ile birlikte zamanla fakirleşen halkın sosyal yardım ve sosyal hizmet taleplerindeki artışların arttığı söylenebilmektedir. Bu nedenlerden dolayı öğrencilere burs, fakir halka aşevi, yakacak yardımı, giyecek, ilaç vb. hizmetlerin başlaması, mesleki kursların açılması, yaşlı ve engelli hizmetlerine eğilim, kapsamlı ve planlı kültürel etkinlikler yapılmasının sağlanması ve kadın sığınma evlerinin kurulmasıyla birlikte sosyal politika alanı yerel yönetimlerde çeşitlilik göstermeye başlamıştır. (Ersöz, 2011, s.143).

Sosyal Politika Açısından Yerel Yönetimler ve 5216 ile 5393 Sayılı Kanun

Bir kamu kuruluşu olan İBB, hizmetleri yürütürken hizmetlerin hepsini bir hukuki temele dayandırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında belediyeler için "5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu", "5393 Sayılı Belediye Kanunu" ve "5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu" hizmetlerin yürütülmesi ve sunulmasında belirleyici ve önemli bir role sahiptir. Burada hukuksal mevzuattan daha çok İBB'nin dezavantajlı grupları ilgilendiren görev, yetki ve sorumlulukları açıklanacaktır. 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 7. Maddesi'ne göre belediyelerin görevleri arasında; hastaneler, sağlık merkezleri, gezici sağlık üniteleri açmak ve kurmak. Yaşlılar, yetişkinler, kadınlar, gençler, engelliler ve çocukları kapsayan her çeşit sosyo-kültürel hizmetleri yürütmek, iyileştirmek ve geliştirmek. Sosyal tesisler oluşturmak, kişisel ve mesleki kurslar açmak, açılan kursları işletmek veya işlettirmek, hizmetler sürdürülürken, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, yüksekokullar ve meslek liseleri ile iş birliği halinde olmak bulunmaktadır. (İBB Faaliyet Raporu 2014, 2015, s. 13). Aynı kanunun 7. Maddesi'nde yaşlılara, engellilere, kadınlara, gençlere ve çocuklara yönelik sosyal ve kültürel hizmetler sunmak belediyelerin görevleri arasındadır. Yine, aynı kanununun 24. Maddesi'nde belediye giderleri arasında dar gelirli, yoksul, muhtaç ve kimsesizler ile engellilere yapılacak sosyal yardımlar bulunmaktadır. <https://mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5216.pdf> (20.06.2019).

5393 Sayılı Belediye Kanununun 38. Maddesi'ne göre; belediye başkanının görev ve yetkileri arasında bütçeden ihtiyaç sahipleri ve yoksullar için ayrılan ödeneği kullanmak, engellilere yönelik hizmetleri yönetmek ve engelli merkezleri açmak bulunmaktadır. <http://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf> (28.03.2019). Yine, Belediye Kanunu'nun 14. Maddesine göre; belediye hizmetleri, vatandaşlara en yakın yerlerde sunulur ibaresi vardır. Bu açıdan bakıldığında hizmet sunumunda engelli, yaşlı, düşkün ve dar gelirli durumuna uygun yöntemler kullanılmaktadır diye geçmektedir. <https://mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf> (20.06.2019).

Yerel Yönetimlerde Sosyal Belediyecilik Anlayışı

Sosyal belediyecilik çalışmaları yerel yönetimlere sosyal alanlarda planlama işlevi yüklemekte ve bu bağlamda kamu kaynaklarını konut, sağlık, eğitim ve çevre korunması alanlarını kapsayarak kanalize etmektedir. Bu açıdan işsizlere, yoksullara, kimsesizlere yardımlar yapılması sosyal dayanışmayı etkin hale getirmektedir. Bu yardımlar neticesinde sosyo-kültürel çalışmaların da gerçekleştirilmesi için gerekli olan alt yapı yatırımlarının yapılması için etkin ve verimli politikalar üreterek birey ve toplumun farklı kesimleri arasında gücü azalan sosyal güvenlik ve adalet konularını güçlendirmeye yönelik olarak yerel yönetimlere sosyalleştirme ve sosyal kontrol işlevi verilmektedir. 1950'li yıllardan sonra Türkiye'de hızlı nüfus artışı ve göçlerin şehirlerdeki nüfusu arttırmasıyla birlikte yerel yönetimler sosyal politikalarından ziyade kaynaklarını daha çok kentsel alt yapı ve hizmetlerine ayırmak mecburiyetinde bırakmıştır. (Ersöz, 2004, 148-149). 1950'li yıllardan sonra yerel yönetimlere verilen sosyal ve kültürel içerikli vazifeler, bu vazifelerin merkezi yönetim veya diğer kurumlara verilmesinden değil; kaynakların kısıtlı olması sebebiyle yerel yönetimlerin ilgi ve alaka eksikliğinden dolayı zamanla bu kurumların vazife alanları dışında kalmıştır. Şüphesiz, bu yıllarda birçok yerel yönetim, bu kurumların, eğitim, konut, sağlık, sosyal yardım ve sosyal hizmetler alanlarındaki yeteneklerini ve özgünlüklerini ortaya koyan nitelikli projeleri de gerçekleştirmişlerdir. Önceki dönemlerde fakir, kimsesiz, engelli ve yaşlılara aşevlerinde sıcak yemek, giyecek, yiyecek verilmesi şeklinde devralınan sosyal yardımlar, 1990'lı yıllardan itibaren tür, nitelik ve kapsam olarak artış göstermiş ve farklı yerel yönetimler tarafından da sağlanır duruma gelmiştir. Engelli merkezleri, huzurevleri, kadın sığınma merkezleri, çocuk sığınma evleri, poliklinikler, hastaneler, eğitim merkezleri, mesleki gelişim kursları vb. yerlerin açılması birçok Büyükşehir belediyesinin ana hizmetler kategorisine girmiştir.

Sosyal belediyecilik, sosyal devletin yereldeki aynası, yereldeki temsilcisi niteliğindedir. Bu anlamda, sosyal devletin yetemediği durumlarda, sosyal belediyecilik anlayışı devreye girerek, sosyal sorunların minimuma indirilmesinde veya çözüme kavuşturulmasında önemli bir görevi yerine getirmektedir. Günümüzde yerel yönetimlerde yaşanan yasal değişimlerle birlikte sosyal belediyecilik, sosyal devletin yerel yönetimlere dönüştürülmüş halinden meydana gelmiştir. [https:// t.ogren-sen.com/ouku/7309/index.html?page=2](https://t.ogren-sen.com/ouku/7309/index.html?page=2) (20.06.2019).

Yerel yönetimlerin temel sosyal politika görevleri arasında; koruyucu ve bütüncül sosyal politikalar, belde halkının dikey ve yatay sosyal entegrasyonu, bireysel sorumluluk yükleyen sosyal yardım politikaları ve adil gelir dağılımı

politikaları bulunmaktadır. Ayrıca, sosyal belediyeçilik olarak vatandaşa sunulabilecek hizmetler genel olarak; kimsesizlerin, muhtaç kadınların, evsizlerin ve sokak çocuklarının barınma ihtiyaçlarını karşılamak, kreşler açmak, huzurevleri yapmak, sağlık merkezleri oluşturmak, kültür-sanat ve spor tesisleri inşa etmek ve bu tesisleri yaygınlaştırmak, fakir ve muhtaç kimselere aş evleri kurmak, engelliler için başta ulaşım olmak üzere sosyo-kültürel ortamlara erişimde hayatı kolaylaştıran tedbirler almak, mesleki kurslar açmak, park-bahçe ve piknik alanlarını yaygınlaştırmak, ucuz konut inşa etmek, ekmek fabrikaları ve tanzim satış ofisleri kurmak ve son olarak gıda, ilaç, kömür ve eğitim yardımları bulunmaktadır. (Güleç, 2014, s.491).

İBB TARAFINDAN SUNULAN AYNİ VE NAKDİ YARDIM HİZMETLERİ

İstanbul'da ikamet eden ve temel ihtiyaçlarını karşılayacak durumda olmayan dar gelirli ailelere İBB tarafından ayni ve nakdi yardımlar yapılmaktadır. Yine İBB tarafından ihtiyaç sahibi aileler yerinde tespit edilirler ve aileler için değerlendirme süreci başlamış olur. Değerlendirme süreci eğer aile lehine sonuçlanırsa uygun bulunan ailelere gerekli olan yardımlar sürekli veya sınırlı süreli olarak yapılmaktadır. Ayrıca, yine İBB tarafından İstanbul'daki ilköğretim, ortaöğretim, lise ve rehabilitasyon merkezlerinde eğitim gören yetim, öksüz, engelli ve şehit çocuğu öğrencilerin belgelerini ibraz etmeleri koşuluyla nakdi yardımlar yapıldığı bilinmektedir. (İ.B.B. Faaliyet Raporu 2016, 2017, s. 152).

Sosyal Amaçlı Yapılan Nakdi Yardımlar

İBB, kendisine başvuruda bulunan ihtiyaç sahibi ailelere, sosyal yardım ve sosyal destek amaçlı nakdi olarak yardımlar yapmaktadır. Bu yardımlardan ve hizmetlerden 2017 yılında toplam 102.750 aile faydalanmıştır.

İstanbulkart Hizmeti

İstanbul'da ihtiyaç sahibi ailelere 2006 yılına kadar koliler ile sosyal yardımlar yapılmaktaydı. 2006 yılından itibaren daha fazla aileye ulaşmak ve hizmeti yaygınlaştırmak amacıyla ve ailelerin kendi ihtiyaç duyduğu ürünü satın alabilmesi adına "Sosyal Yardım Kuponu" hizmeti devreye girmiştir. (İ.B.B. Faaliyet Raporu 2015, 2016, s.152). Bu hizmet İstanbullulara 2006-2014 yılları arasında sunulmuştur. Bu tarihten itibaren ise ihtiyaç sahibi ailelere yardımlar "Sosyal Yardım İstanbulkart" üzerinden ulaştırılmıştır. 2017 yılı verileri doğrultusunda bu hizmetten faydalanan ve İstanbulkart kullanan aile sayısı 140.179'dur.

Eğitim Yardımları

İstanbul'da yaşayan ilköğretim, ortaöğretim, lise ve rehabilitasyon merkezlerinde eğitim ve öğrenim görmekte olan bütün engelli, yetim, öksüz ve şehit çocuğu öğrencilere öğrenci olduklarını belgelemek koşuluyla yılda bir kez olmak üzere bu yardımlar verilmektedir. (İ.B.B. Faaliyet Raporu, 2017, 2018, s. 153). 2017 yılında bu sosyal yardım hizmetinden 800.000 öğrenci istifade etmiştir.

Tersine Göç Hizmeti

Tersine göç hizmetindeki asıl amacın İstanbul'a herhangi bir nedenden dolayı gelen, sosyo-ekonomik açıdan İstanbul'da yaşayamayan veya bu şehirde

tutunamayan, memleketine dönme istek ve arzusunda olan fakat maddi imkânlardan dolayı gidemeyen yalnız maddi imkânın bulunması durumunda memleketine göç edecek olan ailelere verilen yardımları göstermektedir. (İ.B.B. Faaliyet Raporu 2017, 2018, s. 153). 4.772 ailenin 2017 yılından bu hizmet ve yardımlardan faydalandığı bilinmektedir.

Yoksul Sevk Hizmeti

Yoksul sevk hizmeti, İstanbul'a herhangi bir sebepten dolayı örneğin; tedavi olma, iş bulma, askerlik hizmeti veya öğrenci olarak gelen ancak kalacak, barınacak yeri olmayan ve memleketine maddi yetersizliklerden dolayı dönemeyen vatandaşlara otobüs bileti temidir. Otobüs biletleri alınarak memleketine gönderilen kişi sayısı 2017 verileri göre 8.188 kişidir.

Ev ve Giyim Eşyası Yardımları

İhtiyaç sahibi ailelerin ev eşyası veya giyim eşyası hizmetinden faydalanma isteği üzerine belediye personeli marifetince sosyal bir değerlendirme yapılır ve bu sosyal değerlendirme neticesine göre ihtiyaç sahibi ailelere ev ve giyim eşyası yardımı yapılmaktadır. (İ.B.B. Faaliyet Raporu 2017, 2018, s. 153). 2017 yılında 3.852 aileye ev eşyası yardımı yapılmıştır. Yine 2017 yılında 1.795 aileye de giyim yardımı yapıldığı görülmektedir.

Evsizlere Kış Yardımı

İBB Afet Koordinasyon Merkezi (AKOM), zor ve ağır kış şartlarının yaşanmasına dair herhangi bir acil durum söz konusu olduğunda sokaklarda kalan, yaşayan insanların bu soğuk kış şartlarında dışarıda kalmamaları ve soğuktan donmamaları için evsizlere kış yardımı yapmaktadır. Bu hizmet kapsamında spor salonlarında misafir edilen evsizlere ilk önce sağlık hizmeti verilmektedir. Sağlık hizmetlerinin akabinde yine evsizlere giyecek, yiyecek, temizlik ve konaklama imkânları sunulmaktadır. Bu durum ağır geçen kış şartlarının sona ermesine kadar devam etmektedir. Evsizlere kış yardımı hizmetinden 2017 yılında toplam 3.273 kişi fayda sağlamıştır.

İBB TARAFINDAN SUNULAN YAŞLI HİZMETLERİ

Sultan II. Abdülhamit tarafından ve onun emri doğrultusunda kadın ve erkekleri, yoksulları ve bakıma muhtaçları, engellileri ve kimsesizler korumak adına İstanbul'da çocukların zamanlarını boşa harcamamaları birer meslek sahibi olmaları maksadıyla aynı zamanda yaşlı ve kimsesizlerin ömürlerinin son zamanlarını rahat ve huzur içerisinde geçirebilmeleri için 1882 yılında temeli atılmıştır. Darülaceze kurumu 1895 yılında hizmete açılmıştır. (Güveli, 2006, s. 40). Darülaceze, 1924 yılından itibaren 1999 yılına kadar hizmetlerini Büyükşehir Belediyesi üzerinden yürütmüştür. Okmeydanı Darülaceze biriminin verilen hizmetlerde yetersiz kalması ve oluşan talepleri karşılayamaması adına İstanbul'da Anadolu yakasında yeni bir hizmet kampüsü 1999 yılında hizmete girmiştir. Yine, 1999 yılında Okmeydanı Darülaceze kampüsü İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Kayışdağı mevkiindeki kampüs ise Büyükşehir Belediyesine bağlı kalarak hizmetlerine devam etmektedir.

Darülaceze Kurumu'ndan hizmet almanın da belli koşulları bulunmaktadır. Bunlardan ilkinin kişinin kendisine bakacak birisinin olmadığını ispatlaması gerekmektedir. İkinci olarak, eğer kişinin eşi veya çocuğu yaşıyor ve

kendisine bakmıyorsa bakıma muhtaç kişi eşi veya oğluna dava açmak durumundadır. Bunların yanı sıra; sağlık raporu, nüfus bilgileri vb. belgelerin olması yeterlidir. Ayrıca, Darülaceze Kurumu yine kendi içerisinde bakıma muhtaç kişinin hizmet alması veya alamaması konusunda bir komisyon kurmakta ve bu komisyon kararına göre kişinin hizmetlerden faydalanması veya faydalanamaması kesinleşiyor.

<http://pearsiv.sehir.edu.tr/8080xmluibitstreamhandle/1149830768001516712006.pdf?sequence=1> (28.03.2019).

Başta İBB olmak üzere, günümüzde birçok belediye yaşlılara yönelik politikalar üretmekte ve yaşlılar için; sağlık ve bakım hizmetleri, sosyal ve kültürel hizmetler gibi birçok alanda hizmet vermektedir.

Bakım Hizmetleri

Yaşlılara yönelik bakım hizmetleri; Darülaceze Kampüsü, Dr. Beşir AKINEL Huzurevi ve Neriman Turan Huzur Evleri'nde verilmektedir. Bu merkezlerde yaşayan yaşlılara; barınma, sağlık, sosyal ve kültürel, beslenme gibi çeşitli hizmetler sunulmaktadır. 2017 verilerine göre bu merkezlerden ve verilen hizmetlerden 801 yaşlı yararlanmıştır. (Kökenek, 2018, s. 84).

Darülaceze'nin yaşlı hizmetlerinin arasında olan "Yaşam Evleri" modelinde; kendi bakımlarını yapabilen yaşlıların sosyal ve kültürel ortamlarından kopmadan mahallelerinde yaşama şansı verilmektedir. Yaşam Evleri'nde kalan yaşlılara, tadilat ve tamirat, ev temizliği, kişisel bakım, alışveriş ve danışmanlık hizmetleri sunulmaktadır. Türkiye'de ilk defa İBB tarafından başlatılan bu hizmetten 2017 yılında 49 yaşlı faydalanmıştır. Ayrıca, Darülaceze Kurumu tarafından yaşlılara; sosyal hayata adaptasyon, aktif yaşlılık projesi, yaşlı danışma hattı, manevi destek projesi, sosyal bakım projesi ve darülaceze dostluğu ve gönüllülüğü projeleri gibi hizmetlerin verildiği bilinmektedir.

Sağlık Hizmetleri

İBB tarafından vatandaşlara sunulan sağlık hizmetlerini Sağlık ve Hıfzıssıhha Müdürlüğü vermektedir. Sağlık Müdürlüğü tarafından verilen hizmetlerden yaşlı vatandaşlar da istifade edebilmektedir. Sağlık hizmetlerine bakılacak olunursa bu hizmetlerin genel olarak üç ayrı kategoride toplanmış olduğu görülmektedir. Bu hizmetlerden ilkinin "Ayaktan Teşhis ve Tedavi" hizmeti oluşturmaktadır. 2017 yılında bu hizmet kapsamında 21.332 kişi tıp merkezlerinde uzman doktorlar tarafından muayene olmuşlardır. İkinci hizmet kategorisini "Evde Sağlık Hizmetleri" oluşturmaktadır. Evde Sağlık Hizmeti, isminden de anlaşılacağı üzere İstanbul'da yaşayan yaşlı, engelli ve bakıma muhtaçlara sunulan bir hizmeti ifade etmektedir. Bu hizmetler dâhilinde; doktor muayene hizmetleri, hemşire hizmetleri, fizik tedavi ve psikoterapi hizmetleri, hasta nakil ve hasta refakat hizmetleri, kişisel bakım hizmetleri ve ev temizliği hizmetleri bulunmaktadır. İstanbul'da yaşayan yaşlı ve bakıma muhtaç 12.111 kişi 2017 yılında bu hizmetlerden faydalanmışlardır. (Kökenek, 2018, s. 90-91).

Sosyal Yardım ve Ulaşım Hizmetleri

Sosyal yardımlar, İstanbul'da yaşayan alt gelir grubu ailelere yapılan yardımları açıklamaktadır. Bu ifade ile birlikte sosyal yardımlara ihtiyaç duyan

vatandaşlara; ev ve giyim eşyası yardımı ve nakdi yardımlar gibi çeşitli sosyal destekleyici yardımların yapıldığı bilinmektedir. İBB vasıtasıyla sosyal yardımlardan 2017 yılında 6.189 yaşlı vatandaş faydalanmıştır.

Ulaşım hizmetleri, İBB tarafından toplu taşıma araçlarından faydalanamayan kişilere ücretsiz olarak verilen özel donanımlı araç tahsisini açıklamaktadır. Bu hizmet ile birlikte engelli ve yaşlı vatandaşlar ihtiyaçları doğrultusunda araç talep edebilmekte ve kapıdan kapıya araç hizmetini alabilmektedirler. Genel olarak bakıldığında yaşlılar için 2017 yılında 1.729 talebin karşılandığı ve 479 yaşlının bu hizmetten faydalandığı görülmektedir. (Kökenek, 2018, s. 94).

Eğitim ve Kütüphane Hizmetleri

İstanbul Sanat ve Meslek Eğitim Kursları (İSMEK), İstanbul'da yaşayan vatandaşlara; kişisel birikimlerini yükseltici, mesleki ve sanatsal bilgilerini geliştirici, kent kültürünü ve büyükşehirde yaşama konusunda donanımlarını artırıcı, gelir elde etmelerini sağlayıcı, istihdam edilebilirliklerini artırıcı amaçlarla kurulmuştur ve örgün eğitimi tamamlayıcı bir yaygın eğitim hizmeti vermektedir. <https://www.ismek.ist/tr/kurumsal.aspx> (08.04.2019). Bu doğrultuda yaşlıların daha sosyal olabilmeleri ve toplumda daha aktif var olabilmeleri adına İSMEK 2 adet "Sosyal Yaşam Merkezi" açmıştır. Bu merkezlerden bir tanesi Küçükçekmece'de bir tanesi ise Kartal'da bulunmaktadır. Sosyal Yaşam Merkezleri'nde açılan kurslar tamamen yaşlıların talepleri doğrultusunda açılmaktadır. Böylece, açılan kurslarda yaşlılar kendi akranları ile bu merkezlerde günleri rahat ve konforlu olarak geçirmektedirler. https://www.ismek.ist/tr/haber_detay.aspx?RegID=2696 (08.04.2019).

İBB'nin 21 adet kütüphanesi bulunmakta ve bu kütüphaneler tüm vatandaşların hizmetine açıktır. Yalnız ödünç olarak kitap almak isteyenler kütüphanelere üye kaydı yapmak zorundadırlar. <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/ataturkkitapligi/index.php?dil=tr&p=2> (08.04.2019). Yaşlı hizmetleri olarak ekstra bir uygulama olmamakla birlikte 2017 yılında İBB'ye ait kütüphanelere 1.471 yaşlının üye olduğu bilinmektedir. (Kökenek, 2018, s. 99).

Spor Hizmetleri

İBB spor hizmetlerinin temel amacı, İstanbul'da yaşayan vatandaşların yaşam kalitesini yükseltmek için modern imkânlarla düzenli ve bilinçli bir şekilde spor yapmasıdır. Ayrıca, spor hizmetleriyle İBB İstanbul halkının fiziksel ve ruh sağlığını güçlendirmek ve yeteneklerini geliştirmeye çalışmaktadır. Bu amaç doğrultusunda spor tesislerinden ve sportif faaliyetlerden aktif olarak katılım sağlanmasını öncelikleri arasına almıştır. <http://www.spor.istanbul/kurumsal/kisatanitim-ve-tarih%C3%A7e.aspx> (08.04.2019). Nitekim İstanbul'da yaşayan vatandaşlar İBB'ye ait 11 spor kompleksi ve 47 spor tesisinden hizmet almaktadırlar. Ayrıca, tesislerde vatandaşlara uzman spor eğitmenleri eşliğinde 26 farklı branşta hizmet verilmektedir. Oysa bu kadar imkân ve olanağa rağmen 2017 yılı verilerine göre tüm spor tesislerinden 65 yaş ve üzeri 40 kişinin kaydı olduğu görülmekte ve bilinmektedir.

İBB TARAFINDAN SUNULAN ENGELLİ HİZMETLERİ

İBB’de engellilere yönelik çalışmalarını Sağlık Daire Başkanlığı bünyesinde hizmet veren Engelliler Müdürlüğü yürütmektedir. 1994 yılında “Özürlüler Koordinasyon Merkezi” olarak kurulan bu merkez Temmuz 2006 tarihinde müdürlüğe dönüştürülerek kurumsallaştırılmıştır. Engelliler Müdürlüğü, İstanbul’da hem Avrupa hem de Anadolu yakasında olmak üzere çeşitli noktalarda yer alan merkezler ve irtibat büroları üzerinden engelli ve yakınlarına hizmet vermektedir. (Engelliler Müdürlüğü, 2015).

İBB Engelliler Müdürlüğü, kendi otomasyon sistemine kaydı bulunan ve İstanbul’da yaşayan engellilerin, İstanbul sınırları içerisinde engellilere sunulan hizmet ve kaynaklardan olabildiğince faydalanması, en uygun hizmeti almaları, fiziksel ve zihinsel kapasitelerinin artırılması, bağımsız bir birey olabilmelerini sağlayacak uygun ve modern rehabilitasyon programlarının uygulanması, toplumsal olaylardan pay almalarını sağlamak, üretimde aktif rol almalarını sağlamak ve yaşam kalitelerini arttırmayı hedeflemektedir. isper.istanbul/mentü/istem-engelliler-merkezi-ve-bagli-birimler (09.04.2019).

İBB Engelliler Müdürlüğü’nce engelli ve ailelerine verilen kurumsal hizmet başlıkları sırasıyla şöyledir: Psiko-Sosyal Servis Hizmetleri, Eğitim Hizmetleri, Ulaşım Hizmetleri, Sağlık Destek Hizmetleri, Kuaförlük Hizmetleri, Engelli Kamp Hizmetleri ve Toplumun Bilinçlendirilmesi hizmetleridir.

Eğitim Hizmetleri (Genel-Mesleki ve Kişisel Gelişim Eğitimleri)

İBB Engelliler Müdürlüğü, bünyesinde bulunan merkezler aracılığı ile zihinsel engellilerin öz bakımlarını yapabilmesi ve el yeteneklerini geliştirilmesini sağlayan mesleki ve sanatsal eğitimler vermektedir. Eğitim imkân ve olanağı bulunmayan 17-35 grubundaki eğitilebilir zihinsel engellilere; okuma-yazma, bağımsız yaşam, resim, müzik, spor, temizlik vb. eğitimler verilmektedir. (Gürok, 2015, s. 54).

Mesleki kişisel ve gelişim eğitimlerinin amacı, engelli bireylere mesleki bilgi ve beceri kazandırmakla beraber üretkenliklerinin artırılarak üretim hayatında daha aktif rol oynamalarını sağlamaktır. Üstelik bu eğitim hizmetlerinden tüm engel grupları faydalanabilmektedir. Verilen eğitim hizmetlerinin içerisinde branş olarak; bilgisayar kursları, E-KPSS kursları, diksiyon kursları, market-reyon görevlisi kursları, hause-keeping kursları, aşçılık kursları, müzik ve resim gibi kurslar bulunmaktadır. Ayrıca, Engelliler Müdürlüğü’nce eğitim hizmetleri olarak, Türk İşaret Dili Eğitimleri, Yaz Okulu Hizmetleri, Özel Eğitim Hizmetleri gibi çeşitli eğitim hizmetleri de engelli bireylere verilmektedir. (İ.B.B. Faaliyet Raporu 2017, 2018, s. 144).

Psikolojik Destek Hizmetleri

Psikolojik destek hizmetleri ile engelli ve ailelerine bireysel ve çevresel problemlerle başa çıkma becerisinin kazandırılmasını amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda engelli bireylere; mesleki, sosyal, eğitsel ve duyuşsal gelişimlerinin artırılması için psikolojik destek hizmetleri sunulmaktadır. Gerekli görülen anlarda engellinin ailesi de psikolojik açıdan desteklenmekte ve güçlendirilmektedir. Yine psikolojik destek hizmetleri kapsamında; bireysel ve grup danışmanlık hizmetleri,

aile eğitimi ile ilgili seminer hizmetleri, aile erken eğitim programları ile dil ve konuşma terapisi hizmetleri de verilmektedir. Böylece hem engelli bireyin hem de ailesinin topluma katılım ve uyum sürecinin artırılması sağlanmaktadır. (Karaağaç, 2017, s. 69).

Kuaförlük Hizmetleri

Kuaförlük hizmeti kapsamında kişilerin engel türüne bakılmamakta ve sadece evinden dışarıya çıkamayacak durumda olması ve ağır engel grubu içerisinde olması şartı aranmaktadır. Kuaförlük hizmeti yani kişisel bakım hizmetleri ile kuaförler engelli vatandaşların evlerine giderek bu hizmeti karşılamaktadır. Yine kuaförlük hizmeti vatandaşlara yıl içerisinde periyodik olarak tekrarlanmaktadır. Sonuç olarak bu hizmet, engelli bireylerin kısmi de olsa bakım ihtiyaçları karşılanmakla beraber engelli veya ailesini de maddi bir külfetten çıkarmış olmaktadır. (Karaağaç, 2017, s. 87).

Yasal Haklar Danışmanlığı

Sosyal destek hizmetleri olarak engelli ve ailelerine verilen “Yasal Haklar Danışmanlığı” hizmeti birimin kuruma bağlı avukatları tarafından yürütülmektedir. Danışmanlık hizmeti, genel olarak engelli veya ailesiyle yüz yüze ve telefon aracılığı ile iletişim kurulup kişinin öğrenmek istediği bilgilerin alanında uzman avukatlar tarafından verilmesi olarak yapılmaktadır. (Kaya, 2018, s. 46). Ayrıca, İstanbul genelinde belirli periyotlar ile yıl içerisinde farklı ilçelerde yasal haklar seminerleri de düzenlenmektedir. Böylece, engelli ve ailesi engelli kimlik kartını nasıl ve nereden alır? Engelli maaşı veya engelli bakım maaşı hak edebilmiş mi? gibi sorularına cevap bulabilmektedir.

Sosyal Aktiviteler

Sosyal aktiviteler engellilerin sosyal hayata katılımlarını sağlamak ve toplum ile engellilerin bir araya gelip bütünleşmesini sağlamaya yarayan hizmetlerdir. Nitekim bu hizmetler kapsamında engelli vatandaşlar ve aileleri birçok faaliyete ve sosyal organizasyona katılabilmektedirler. Böylece bu hizmet sayesinde birçok engelli ve ailesi sinemaya, tiyatroya, balık tutmaya, müzelere, konsere, tarihi mekânları ziyaret etmeye gidebilmektedir. (Kaya, 2018, s. 46).

Kamp Hizmetleri

Engelli bireylerin ve onların ailelerinin ücretsiz bir tatil yapmaları ve sosyalleşebilmeleri amacıyla verilen bu hizmet İBB Engelliler Müdürlüğü'ne bağlı 2 kamp aracılığı ile verilmektedir. Mevcut kamp alanları içerisinde; sosyal donatı alanları, spor sahaları, yemekhane, kafeterya, eğitim alanları, çocuk eğlence alanları ve parkları, revir gibi hizmetlerin sunulduğu yerler ve mekânlar mevcuttur. Zira engelli ve aileleri genel olarak alt gelir grubunda olduklarından dolayı tatil yapmaya veya tatil yapmak için herhangi bir bütçe ayırma olanak pek bulamamaktadırlar. Böylece belediye marifetiyle engelli vatandaşlara rahat, huzurlu, konforlu ve en önemlisi ücretsiz bir tatil imkânı sunulmuş olmaktadır. (İ.B.B. Faaliyet Raporu 2017, 2018, s. 146).

Rehabilitasyon Faaliyetleri

Rehabilitasyon hizmetleri kapsamında İBB Engelliler Müdürlüğü; sporla rehabilitasyon, su ile rehabilitasyon ve atlı binicilik hizmeti vermektedir. Sporla rehabilitasyon hizmetinden faydalanmak isteyen engelli, ilk olarak psikolog ve alanında uzman spor eğitmeni tarafından değerlendirmeye alınır. Daha sonraki süreçte ise engelli birey spor yapmaya uygunsa kendisine uyan spor dalı seçilir ve kişi kendisine mekân, lokasyon ve zaman açısından uygun olan spor tesisine yönlendirilir. Burada önemli olan nokta şudur ki her engel grubuna, engelinin özelliğine göre eğitmenler tarafından bireysel veya takım olarak spor eğitiminin verilmesidir. Böylece kişinin engel türüne göre fiziksel ve ruhsal olarak gelişimine katkı sağlanmış olunmaktadır. (İ.B.B. Faaliyet Raporu 2017, 2018, s. 146).

Rehabilitasyon hizmetleri kapsamında verilen bir diğer hizmet “Hidroterapi” yani “Su ile Terapi” yöntemidir. Su ile terapi yöntemi sayesinde ortopedik ve zihinsel engellilere su içerisinde egzersizler yaptırılarak engellilerin fiziksel ve zihinsel olarak gelişimlerine destek olunmaktadır. Bir diğer rehabilitasyon hizmeti olan atlı binicilik ise engelli çocukların at üzerinde duygusal, zihinsel ve fiziksel gelişimlerine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

SONUÇ

1990’lı yıllardan sonra Türkiye’de yerel yönetimler kendi asli vazifelerinin yanında sosyal politikaya da daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Nitekim bu yıllardan sonra belediyeler engellilere, yaşlılara, kadınlara, muhtaçlara, çocuklara hizmet eden birimler oluşturmaya başlamışlardır. Daha sonraki yıllarda belediyeler sosyal politika alanında daha sistemli ve programlı bir şekilde çalışmaya başlamışlardır.

İBB, Türkiye’deki en önemli belediyelerden birisidir ve İstanbul adeta Türkiye’nin lokomotif konumundadır. Yaptığı çalışmalar ile gerek diğer büyükşehir belediyelerine gerekse merkezi hükümet sistemine rol model olmaktadır. Zira İBB ekonomisiyle, hizmet kalitesi ve standartlarıyla, bünyesinde çalışan personel sayısı, organizasyon ve yönetim sistemiyle vb. birçok özelliği bünyesinde bulunduran bir belediyeyi oluşturmaktadır. Bu olgulardan yola çıkılarak zaman zaman merkezi hükümetin eksik kaldığı veya tamamlayamadığı hizmetleri yerine getirdiği söylenebilmektedir.

İBB Sağlık Daire Başkanlığı bünyesinde sosyal hizmetler ve politika alanına giren Engelliler Müdürlüğü ve Darülaceze Müdürlüğü bulunmaktadır. Yine Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı bünyesinde ise Sosyal Hizmetler Müdürlüğü ile Kadın ve Aile Hizmetleri Müdürlüğü yer almaktadır. Görüldüğü üzere dezavantajlı gruplara hizmet eden müdürlük yapıları sağlık ve sosyal hizmetler çalışmaları altında toplanmıştır. Ancak, İBB’ye ait diğer daire başkanlıklarına bağlı müdürlükler de çeşitli vasıtalarla engelli, yaşlı ve muhtaç kesimlere hizmet etmektedir. Bu yapısal gelişim ile birlikte dezavantajlılara ilgili müdürlükler tarafından ciddi anlamda yardım yapıldığı görülmektedir.

Türkiye açısından Avrupa Birliği ve diğer dünyanın önde gelen ülkelerinde olduğu gibi sosyal hizmetler ve yardımların merkezi hükümetin dışında yerel yönetimlere devredilmesi öngörülebilir olmaktadır. Avrupa ve gelişmiş ülkelerde hizmette yerellik (subsidiarite) ilkesi, halka yakın bir yönetsel yapıyı ifade

etmektedir. Çoğu devlet bu ilke doğrultusunda hizmet ve hareket etmektedir. Bu açıdan İBB'nin yapmış olduğu hizmetlerde bu ilke doğrultusunda değerlendirilebilir. Güçlü yerel yönetimler sayesinde halka doğrudan ve doğru olarak kaynakların aktarılması sağlanabilmektedir. Sonuç olarak genelde yerel yönetimler özelde İBB olmak üzere yerel yönetimler kendi vatandaşına daha yakın çalışmakta ve vatandaşın memnuniyeti ve ihtiyaçlarının giderilmesini ön planda tutmaktadır. Bundan dolayı makalede gösterilen kişi sayıları, hizmet sayıları vb. unsurlar ülke geneline göre İBB'nin ne derece büyük bir hizmet yaptığını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Aydın, M. (2009). *Sosyal Politikave Yerel Yönetimler*, Yedirenk.
- Ersöz, H. Y. (2011). *Sosyal Politikada Yerelleşme*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları 2010-99.
- Ersöz, H.Y. (2004). *Sosyal PolitikaPerspektifinden Yerel Yönetimler (İngiltere, İsveç ve Türkiye Örneği)*, Filiz Kitabevi.
- Güleç, Y. (2014). Sosyal Hizmetlerin Yeniden Yapılandırılmasında Yerel Yönetimlerin Önemi ve İşlevi, Bağcılar Engelliler Sarayı Örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 486-500.
- Gürok, M. (2015). *Yerel Yönetimlerde Engelli Bireylerin Kentsel Yaşama Uyumu: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Güveli, M. (2006). İBB Sağlık Daire Başkanlığı'nın Yaşlı Hizmetleri. *Türk Fizik Tıp Rehabilitasyon Dergisi*, 52(Özel Ek A), A39-A41.
- İBB. (2015). *İstanbul Büyükşehir Belediyesi 2014 Faaliyet Raporu*. İBB Basımevi.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi, *Engelliler Müdürlüğü*, 15.12.2015.
- İBB. (2016). *İstanbul Büyükşehir Belediyesi 2015 Faaliyet Raporu*, İBB Basımevi.
- İBB. (2017). *İstanbul Büyükşehir Belediyesi 2016 Faaliyet Raporu*, İBB Basımevi.
- İBB. (2018). *İstanbul Büyükşehir Belediyesi 2017 Faaliyet Raporu*, İBB Basımevi.
- Karaağaç, Ş. (2017). *Sosyal Belediyecilik Anlayışı Üzerinden Engellilere Yönelik Hizmetler: İBB Engelliler Müdürlüğü Örneği*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kaya, Ö. (2018). *Sosyal Belediyecilik Çerçevesinde Engellilere Sunulan Hizmetler: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kökenek Yıldız, Y. (2018). *Türkiye'de Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Uğur, A. & Gökbnar, A. R. & Durmaz, S. (2016). Yaşlı Nüfusa Yönelik Sağlık Harcamalarının Azaltılmasında Kamusal Politikaların Önemi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Yıl 12, Sayı 1, 109-122.

Tınar, Yaşar. (2018) *Engellilere Yönelik Kamu Hizmetlerinin Yönetimi ve Sunumu: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme*, Hiper Yayın

<http://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf> (28.03.2019)

<http://eprints.sehir.edu.tr/8080/xmlui/bitstream/handle/1149830768001516712006.pdf?sequence=1> (28.03.2019)

<https://www.ismek.ist/tr/kurumsal.aspx> (06.04.2019)

https://www.ismek.ist/tr/haber_detay.aspx?RegID=2696 (07.04.2019)

<http://aturkitapligi.ibb.gov.tr/aturkitapligi/index.php?dil=tr&p=2>
(08.04.2019)

<http://www.spor.istanbul/kurumsal/kisa-tanitim-ve-tarih%C3%A7e.aspx>
(09.04.2019)

isper.istanbul/menü/istem-engelliler-merkezi-ve-bagli-birimler (10.04.2019)

<https://mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5216.pdf> (20.06.2019).

<https://mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf> (20.06.2019).

<https://t.ogren-sen.com/ouku/7309/index.html?page=2> (20.06.2019).